

MJESTO ŽIVLJENJA I INTEGRALNA ODRŽIVOST – VITALNOST LOKALNOG U GLOBALIZIRANOM SVIJETU

Marija GEIGER, Zdenko ZEMAN
Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb

UDK: 316.644(497.5):504
Pregledni rad

Primljeno: 1. 9. 2008.

Polazeći od spoznaje da globalno i lokalno nisu dijagonalno oprečne nego komplementarne razine i pojmovi/koncepti, autori raščlanjuju potencijale mjesta življenja u promicanju održivosti u kontekstu sve globaliziranijega svijeta. Kao društveni realitet, lokalno je proizvod procesa i interakcija raznih unutarnjih, ali i vanjskih čimbenika i aktera. U radu se, u obzoru problematike održivosti, propituje plodotvornost kvalitativna shvaćanja prostora i potencijali bioregionalne perspektive, koja afirmira koncept "privrženosti mjestu" ili "osjećaja mjesta". Pritom se analiziraju i iskazi ispitanica i ispitanika iz ličkoga sela Kutereva. Osjećaj uzajamne upućenosti i ovisnosti ljudi i mjesta njihova življenja te prakse poštivanja i aktivnog (p)održavanja okoliša pokazuju se ključnim čimbenicima postizanja održivosti. Razrađujući sociokulturne i političke komponente održivosti kao bitne komponente integralne održivosti, autori se osvrću na elementarna načela triju koncepcija koje sugeriraju utemeljene načine za učinkovito i dosljedno prakticiranje održivosti – bioregionalnu, ekofeminističku i dubinskoekološku. Dok bioregionalna perspektiva povećava senzibiliziranost za lokalnu dimenziju, ekofeministička i dubinskoekološka koncepcija omogućuju njezino ispravno pozicioniranje u kontinuumu lokalno – globalno.

Ključne riječi: lokalno, globalno, integralna održivost, lokalna održivost, biokulturni diverzitet, bioregionalizam, ekofeminizam, dubinska ekologija

✉ Marija Geiger, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar,
Marulićev trg 19/1, p. p. 277, 10 001 Zagreb, Hrvatska.
E-mail: Marija.Geiger@pilar.hr

UVOD: SUDBINA LOKALNOG U GLOBALIZIRANOM SVIJETU

U mnogim ekološkim i razvojnim raspravama, teorijskim propitkivanjima i debatama distinkcija između lokalnog i globalnog s pravom zauzima važno mjesto. Pritom postaje sve jasnijim da procese globalizacije nije moguće odvojiti od (protu)procesa lokalizacije, pa stoga globalno i lokalno ne treba shvaćati kao dijametralno suprotne nego, naprotiv, kao komplementarne, uzajamno ovisne pojmove/koncepte. Promotreni u duhu dualističkoga, vrijednosno-hijerarhijskoga shvaćanja svijeta, životni procesi i činjenice ne samo da se pojavljuju u disjunktivnim parovima sačinjenim od suprotstavljenih (a ne komplementarnih) elemenata nego pritom, u pravilu, jednom članu para biva pripisan viši, vrijednosno privilegirani, status. Drugim riječima, iz te (nam) se perspektive pričinja da gotovo ne postoje vrijednosno ravnopravni parovi. Kao što je poznato, članovi para koji imaju višu vrijednost ili status povijesno su identificirani kao um, razum, muškarac, a oni niže vrijednosti ili statusa kao tijelo, emocije, žene (usp. Warren, 1993., 122-123). Kad je riječ o debatama o odnosima globalnog i lokalnog, dualistički se niz može nastaviti sljedećim vrijednosno-hijerarhijski uređenim parovima: modernitet – tradicija, Prvi svijet – Treći svijet, univerzalno – partikularno ... U vrijednosno-hijerarhijskom interpretacijskom ključu s globalnim se, dakako, povezuju modernitet, Prvi svijet i univerzalno, a lokalnom "polu" preostaju "manje vrijedni" elementi navedenih parova: tradicija, Treći svijet i partikularno. Ono što je, međutim, svim tim distinkcijama zajedničko jest to da njihovi elementi imaju smisla samo u odnosu na drugi element para – drugim riječima, "prvi" element implicira "drugi" i *vice versa* (usp. Korff, 2003., 1).

Odnos globalnog i lokalnog može se interpretirati i s pozicije koja globalizaciju tretira kao primarno zapadnjački projekt. Vandana Shiva, primjerice, tvrdi da "'globalno' u globalnom poretku znači naprosto globalnu dominaciju lokalnog i partikularnih interesa" (Mies & Shiva, 1996., 9). U toj je interpretaciji, dakle, riječ o globalnoj dominaciji zapadnjačkih lokalnih i partikularnih interesa. Važno je također uvidjeti da – neovisno o tome kako interpretirali odnose geopolitičkih i kulturalno-civilizacijskih "svjetova" Istoka i Zapada – globalizacijski procesi zapravo nikad ne djeluju na nekoj apstraktnoj, virtualnoj razini, nego uistinu djelotvornim postaju ponajprije kroz vezivanje uz specifične infrastrukture i zahtjeve za resursima. Drugim riječima, globalizacija je "povezana s prostorom, i stoga uvijek lokalizirana u interakciji s drugim lokalitetima" (Korff, 2003., 2).

Već je i stoga jasno da, nasuprot svim izolacionističkim fantazmama, lokalno više ne funkcionira kao kakav izolirani otok, nego kao točka susretanja, presijecanja raznih silnica, i

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 19 (2010),
BR. 3 (107),
STR. 377-400

GEIGER, M., ZEMAN, Z.:
MJESTO ŽIVLJENJA...

utoliko kao mjesto artikulacije različitih kulturnih, društvenih, ekonomskih i političkih utjecaja koji dopiru iz susjedstva – od onoga najneposrednijeg, preko razina države i regije, sve do globalnoga konteksta. Kombinirani s lokalnim oblicima samoorganizacije, ti se (nelokalni ili nadlokalni) utjecaji primjenjuju, prilagođuju, redefiniraju i rabe kao materijal u konstrukciji lokalnoga kao specifičnoga sadržaja – ili se odbacuju (usp. Korff, 2003., 7). Globalizacijski procesi često nadjačaju ili "pregaze" silnice konkretnoga konteksta, odnosno rezultiraju "izbljeđivanjem" dubokih lokalnih spoznaja i mudrosti, umanjujući ili čak eliminirajući utjecaje koje bi mogli baštiniti od specifičnosti nekoga mjesta.

Kao ravnopravan član alternative globalno – lokalno, lokalna perspektiva afirmira promatranje globalizacije s analitički suprotstavljenog, ali zbiljski komplementarnog aspekta. Tek uvođenje lokalne perspektive omogućuje potpunije razumijevanje i razgovjetniju raščlambu načina na koji se globalni aspekti "smještaju" u lokalne okvire. U ovom radu nećemo razmatrati pristupe koji raščlanjuju brojne ekonomske, kulturne i političke aspekte takvih "miješanja" globalnoga i lokalnoga, nego ćemo nastojati naznačiti neke elemente za odgovor na pitanje o – samo na prvi pogled nevažnoj – ulozi lokalnog u globaliziranom svijetu. Još preciznije, skicirat ćemo neke tematsko-problemske sklopove koji bi mogli pomoći u traženju odgovora na pitanje koji su potencijali *mjesta* u izvršavanju jedne specifične zadaće – u promicanju *održivosti* kao temelja okolišno osviještenog življenja i djelovanja. U svrhu plodotvornijega tematiziranja lokalnoga, u radu ćemo skrenuti pozornost na *kvalitativno* shvaćanje prostora, koje uključuje specifično razumijevanje (i prakticiranje) "bivanja" u/na nekom određenom, dobro definiranom "mjestu". Kao što će se vidjeti, takvo shvaćanje omogućuje da se mjesto shvati ne kao puki komad fizičkoga/zemljopisnoga prostora, nego kao poticajni životni resurs koji stvara mogućnosti za učenje i angažman te, na koncu, i za formiranje nečega poput *ekološkog identiteta*.

LOKALNO KAO MJESTO ŽIVLJENJA

Lokalno je uvijek povezano s prostorima koji su socijalno i kulturno integrirani na različite načine. "Lokalno je ... prostor strukturiran organizacijom kojoj je važno specifično (lokalno) znanje" (Korff, 2003., 4). U tom smislu lokalno označuje: autohtono stanovništvo, sela, gradove i gradske četvrti, tvornice, regije, nacije ili mjesta. Tako se lokalno uvijek povezuje s kontekstualnim, konkretnim, ukorijenjenim (a globalno, naprotiv, s apstraktnim, odnosno virtualnim identitetima i predodžbama). Ideja lokalnoga, evidentno, nosi vrlo naglašene, neizbri-

sive prostorne konotacije. Lokalno je, dakle, svagda povezano s *mjestom* – s određenom fizičkom stvarnošću koja funkcionira kao "kompilacija stvari i objekata na određenoj točki u univerzumu" (Gieryn, 2000.), pri čemu je ta "kompilacija" prožeta kulturnim značenjima, pa egzistira (i) kao svojevrsno "središte kulturalne vrijednosti" (Tuan, prema: Preston, 2003., 74). Mjesta, dakle, nikad nisu puke fizičke lokacije – ona su uvijek "mjesto za nekog i mjesto nečega" (Shields, prema: Wiborg, 2004., 417), socijalni konstrukti koji omogućuju diobu iskustava i događaja, slavljenje rituala i tradicije, mijenjanje fizičkog okoliša i, na koncu, postupnu izgradnju zajednice (Salvesen, 2002.).

U lokalnom se tako tijesno isprepleće nekoliko "slojeva" zbilje. Prema Selmanovu mišljenju, u *fizičkim* kategorijama lokalno se odnosi na ljude koji nastanjuju određeno mjesto te na njihove prostorne i administrativne sustave oko kojih se odvijaju/organiziraju njihove aktivnosti. Kad je, pak, riječ o *socijalnim* kategorijama, lokalitet predstavlja grupe pojedinaca koji su povezani zajedničkim odgovornostima, zanimanjima, kulturama ili interesima (Selman, 1996., 3-4). Međutim, treba uočiti krucijalnu dimenziju mjesta – značenja i *vrijednosti* (Gieryn, 2000.).¹ Mjesto uistinu postaje mjestom tek kroz procese imenovanja, identificiranja i predstavljanja. Drugim riječima, neki prostor postaje mjestom tek time što biva na određeni način zamišljan, predstavljen, razumljen, interpretiran. Time se ujedno akumulira memorija pojedinaca i zajednice te, u svojevrsnoj povratnoj sprezi, konstruira njihov identitet.

Sve nam to, dakle, pokazuje da "prostor nema vlastitu dinamiku u strukturiranju društvenih odnosa", nego, naprotiv, "kulture i društveni donosi daju značenje prostoru..." (Korff, 2003., 4). Prostor nedvojbeno posjeduje svoju konkretnu fizičku pojavnost i tvarnost, no on je doista proizveden i stvoren – točnije bi bilo reći promoviran – u mjesto, u lokalitet tek time što je transformiran i kontinuirano iskušavan kroz društvene odnose. To nam olakšava i razumijevanje vrlo važne činjenice da "prostor može biti, i faktički jest, primijenjen kao moćno sredstvo kontrole" (Korff, 2003., 4). U tom se smislu kao specifičan oblik društvenoga prostora nameće *teritorijalnost*. Po mišljenju Rüdiger Korffa, teritoriji su odvojeni jedan od drugoga upravo "kroz pokušaje da se ... kontroliraju ljudi, resursi, fenomeni i odnosi tako što se potvrđuje kontrola nad zemljopisnim područjem". Drugim riječima, "kontrola nad prostorom omogućuje kontrolu nad onim što taj prostor uključuje, a kompeticija oko pristupa prostoru jest konflikt oko toga tko može oblikovati prostor i provoditi kontrolu" (Korff, 2003., 4). Tako se tijesno, često i nerazmrsivo, povezuju prostorni odnosi i pitanje društvene moći. Korff inzistira na tome

da je upravo o tomu riječ kad se, pri artikuliranju takozvanih razvojnih programa, sučeljavaju lokalno i ekspertno znanje. U tom se sučeljavanju, povrh toga, očituje i to da vrlo važnu – možda i presudnu – ulogu u procesima preoblikovanja prostora ima *znanje*, kao učinkovito sredstvo kontrole i prakticiranja moći u prostoru.

Stoga se dominantni trendovi u suvremenim odnosima između lokalnoga i globalnoga očituju i u činjenici da lokalni prostor u sve većoj mjeri biva strukturiran i transformiran globalnim znanjem (iz čega proizlazi i određena uniformnost bezbrojnih lokaliteta, pa, primjerice, veliki gradovi sve više nalikuju jedni na druge). Prostor oblikovan dominacijom globalnoga znanja, međutim, "često otuđuje lokalne kulture i zajednice, koje ga ne mogu koristiti u svakodnevnom životu" (Korff, 2003., 5). Lokalno je – kao društvena zbilja – rođeno iz širih procesa i interakcija između raznih grupa i aktera, suoblikovano često konfliktnim odnosima unutarnjih i vanjskih čimbenika, pa je, kako smo već naglasili, "stara ideja lokalnoga kao izoliranog otoka, sela ili plemena, nedvojbeno zastarjela" (Korff, 2003., 7).

KVALITATIVNI KONCEPT PROSTORA – GDJE SMO ZAPRAVO?

Unatoč prividnoj samorazumljivosti, nije naodmet uvijek iznova postavljati jednostavna pitanja. Primjerice, što prostor znači ljudima koji ga naseljavaju? Ili, kako se prostor – kao mjesto življenja – osjeća i izražava? Kako se njime upravlja tijekom vremena? Na koji način mjesto osigurava mogućnost za učenje i angažman? Mogu li se iz odgovora na ta (ili neka druga) pitanja nazreti potencijali za kreiranje ekološkog identiteta mjesta i platforme za promicanje održivosti? Takva su si pitanja postavili i DeLind i Bingen, nastojeći inaugurirati *kvalitativni* koncept prostora, odnosno prepoznajući "fundamentalnu potrebu priznavanja kvalitativne naravi življenja i rada u mjestu te njegove uloge u definiranju rješenja za tvrdokorna pitanja poput stvaranja poslova i investiranja kapitala" (DeLind & Bingen, 2008., 5).

Ključna pouka takva pristupa može se sažeti u prividno plauzibilnoj tvrdnji da je prostor nešto što "punimo" i oblikujemo upravo (našim) življenjem – i to življenjem koje treba razumjeti i konceptualizirati ponajprije u *kvalitativnim* kategorijama. Da spoznaju o "kvalitativnoj naravi življenja i rada u mjestu" ni u kojem slučaju ne valja uzimati zdravo za gotovo, svjedoči i evidentna marginalizacija i potiskivanje jednog od – kad je riječ o *ljudskom* smislu opstanka – krucijalnih pitanja: "Gdje smo?" Nestajanje toga pitanja s obzora životnih svjetova današnjih ljudi posljedica je labavljenja ili potpunog raskidanja sveza s određenim mjestom življenja, koje se tako iz

konkretnog, kvalitativno određenog *toposa* života pretvara u apstraktno, od životnih sadržaja ispražnjeno ne-mjesto. Opisujući tu situaciju, Robert Thayer ustanovljuje da smo "na prijelazu tisućljeća svi mi, na određene fundamentalne načine, postali beskućnicima" (Thayer, 2003., 1). To stanje "beskućništva" – ili jačanje osjećaja da (više) nemamo doma – proizlazi, prema Thayeru, iz niza čimbenika: kartezijanske postavke o diobi uma od tijela; evolucije od ekonomija utemeljenih na ekosustavima do onih skrojenih po mjeri globalizacije; ovisnosti o fosilnim gorivima; nadomještanja organicizma mehanicizmom; disolucije prostora i vremena koju su uzrokovale elektronske komunikacije; brisanja jedinstveno smještenih kultura itd. Stoga danas "lutamo postmodernim pejzažem poput lovaca-skupljača, tražeći komadiće i dijelove smisla, nesvjesno oponašajući model atomiziranih potrošača koji su razradili ekonomisti ..." (Thayer, 2003., 2).

Da procesi marginaliziranja lokalnoga ne otpočinju tek u kasnom kapitalizmu ili tijekom zadnjih triju desetljeća (otkako diskursi društvenih znanosti kategorijalno raspoznaju post-moderno stanje), uvjerljivo pokazuje iskustvo života u realosocijalističkim sustavima u drugoj polovici 20. stoljeća. Raščlanjujući nemale probleme lokalnih zajednica u Češkoj nakon pada komunizma, Jan Keller ističe da je učinkovita adaptacija centraliziranim režimima u socijalističkom sustavu snažno ometala i potiskivala osjetljivost na lokalne posebnosti. Dobro prilagođeni autoritetu države, građani su, naime, odustajali od odgovornosti prema lokalitetu na kojima žive, a ta je pasivnost, ruku pod ruku s odustajanjem od odgovornosti, osjetno oslabila ili čak posve zapriječila suradnju između pojedinaca. Ti su, pak, procesi neizbježno rezultirali zamjetnim društvenim i ekološkim štetama, inzistira Keller: ljudi su izgubili intimnu povezanost s vlastitim okruženjem; više ne znaju kako upotrijebiti lokalne resurse; postaju sve ovisniji o silama koje su sve udaljenije od njihovih neposrednih briga i interesa itd. Na koncu, "njihov lokalitet postaje vrstom privremena zaustavljalista na koje se uvoze dobra i s kojeg se izvoze otpaci" (Keller, 2002., 110).

Međutim, na mnogim se točkama diljem globalizirana svijeta postupno artikuliraju i suprotni trendovi, utjelovljujući se u nizu pokreta koji smjeraju k svojevrsnoj *relokalizaciji* (Thayer, 2003., 3, 65). Kao svjetonazorska i teorijska podloga mnogih teorijskih rasprava i, još više, brojnih "relokalizacijskih" projekata i programa može vrlo dobro poslužiti i takozvana *bioregionalna* perspektiva. Po mišljenju Jana Kellera, zagovornici bioregionalizma "upozoravaju na potrebu za mnogo intimnijim i specifičnijim teritorijem s kojim se ljudi mogu zbiljski povezati i vidjeti rezultate vlastitih napora" jer "tek na bioregionalnoj razini društveni odnosi bivaju jasno i blisko pove-

zani s društvenim i prirodnim okruženjem" (Keller, 2002., 112). Time se, valja naglasiti, ne zagovara poništavanje legitimnih stečevina civilizacijskoga napretka, odnosno povratak skućenoj samodovoljnosti predmodernih društava, nego se pledira za promišljeniju i učinkovitiju uporabu lokalnih resursa te veću odgovornost spram prirodnoga i društvenoga okružja.

Bioregionalni se pristup, po riječima R. Thayera, može definirati "jednostavnim skupom aksioma": "Ljudi koji ostaju u/na mjestu mogu dublje upoznati to mjesto. Ljudi koji poznaju mjesto mogu se o njemu dublje brinuti. Ljudi koji se brinu o mjestu vjerojatno će ga bolje zbrinuti. A ljudi koji zbrinjavaju mjesta ... jesu ključ za budućnost čovječanstva i svih živih stvorenja" (Thayer, 2003., 5-6). Po riječima Carolyn Merchant, bioregionalisti su svojevrsni "lokalni skrbnici", odnosno socijalni akteri koji misle, djeluju i žive u skladu s "konceptom *življenja-u-mjestu*" (Merchant, 1992., 217). Judith Plant kaže da živjeti u skladu s postavkama bioregionalizma "znači naučiti (kako) postati urođen mjestu (*native to place*)... (i) živjeti unutar granica i od darova koje nam neko mjesto daje, stvarajući način života koji može biti prenijet budućim naraštajima" (Plant, 1990., 158). Po mišljenju Jima Dodgea, pak, bioregionalizam treba razumjeti "naprosto kao biološki realizam" koji se temelji na jednostavnoj, no prečesto zaboravljenoj, istini da "u prirodnim sustavima nalazimo fizičku istinu svojega bića (*being*) ..." (Dodge, prema: Zeman & Geiger, 2007., 1058).

Imajući na umu sva navedena (a i neka druga) određenja, na drugom smo mjestu zaključili da bioregionalni pristup na poticajan način tematizira "bitnu uzajamnu supripadnost određenog mjesta (teritorija) i 'njegovih' specifičnih životnih oblika", odnosno da je u bioregionalizmu "uvijek ... riječ o tijesnim vezama (i često zamršenim odnosima) između života i 'njegova' prostora", zbog čega držimo da bioregionalna perspektiva "pripravlja konceptualna oruđa za bolje razumijevanje tijesne povezanosti određenog teritorija i specifičnih oblika života" (Zeman & Geiger, 2007., 1058, 1073). Time, valja upozoriti, ne tvrdimo da je bioregionalizam jedini ili najbolji pristup proučavanju složenih odnosa između prostora (mjesta) i života, nego podsjećamo na to da mu svakako treba pripasti važno mjesto u širokoj gami mogućih pristupa tim pitanjima.

Iako u bioregionalnom diskursu središnje mjesto pripada pojmu bioregije,² osnovne postavke bioregionalizma vrijede, *mutatis mutandis*, i na lokalnoj razini, na razini mjesta. Jer upravo se u/na mjestu (u gore naznačenom smislu) ukorjenjuje i razvija onaj život čija slojevita očitovanja želi obuhvatiti i shvatiti bioregionalni pristup. Uz mjesto se, pak, veže i specifičan "osjećaj mjesta" ili "osjećaj za mjesto" (u angloameričkoj literaturi obje su te nijanse odnošenja spram mjesta sret-

no obuhvaćene sintagmom *sense of place*).³ Taj se osjećaj pokušava definirati konceptom interdisciplinarnar naravi, koji često upućuje i na sestrinske/bratske koncepte poput "privrženosti mjestu" (*place attachment*), topofilije (*topophilia*) itd. Jennifer Cross je sastavila popis definicija osjećaja mjesta s nekoliko područja. Primjerice, u antropologiji pojam privrženosti mjestu označuje simbolički odnos koji ljudi ustanovljuju tako što određenom mjestu pridaju kulturno dijeljena emocionalna/afektivna značenja, što, pak, stvara temelje za individualno i grupno razumijevanje ne samo toga mjesta nego i odnosa spram okoliša. Uz emocionalna i kognitivna iskustva privrženost mjestu uključuje vjerovanja i prakse koje povezuju ljude i mjesto (Low, prema: Cross, 2001.). Po mišljenju psihologa okoliša Fritza Steelea, osjećaj mjesta jest "određeno iskustvo osobe na određenom mjestu (*in a particular setting*)" (Steele, prema: Cross, 2001.). Iz sociološke perspektive, osjećaj mjesta pokazuje se subjektivnom percepcijom vlastita okoliša te više ili manje svjesnim osjećajima o/prema njemu. Primjerice, za Davida Hummona osjećaj mjesta neizbježno je dvojne naravi, jer uključuje interpretacijsku perspektivu okoliša i emocionalnu reakciju na okoliš – "osjećaj mjesta uključuje osobnu orijentaciju prema mjestu, u kojoj nečije razumijevanje mjesta i osjećaji o mjestu bivaju sjedinjeni u kontekstu okolišna značenja" (Hummon, prema: Cross, 2001.). Takvo shvaćanje osjećaja mjesta potkrepljuju i nalazi istraživanja u ličkom selu Kuterevu, odnosno iskazi mještanki i mještana koji svjedoče o snažnim emocionalnim vezama s mjestom koje je u središtu njihova životnog svijeta:⁴

"Ja nikad nisam volio živjeti u gradu. Nikada ... Živim u selu ... Meni je Kuterevo ljepše, bolje, kvalitetniji život imam u Kuterevu nego u Otočcu." (Žarko)

"Nigdje ne volim biti kao u Kuterevu ... Svugdje je lipo, ovdje je najlipše." (Janja)

"Volim Kuterevo. Sad sam se navikla. Ne bi išla ni u Ameriku ... Ne moram se sekirati...Vidim na televiziji, ovaj je opljačkan ili gdje je puno naroda, ja se bojim. Ne moram se bojat jel' sam kuću zaključala, jesam li pod ključem, izađem, nema toliko prometa ... Idem se prošetati. Tako ne bi mijenjala nikad ... Meni se sviđa jelova šuma ... Onaj miris ... Mene to, ne znam, opustiš se ... Miris me onaj ubija ... Što bi rekle babe, liječi ... Iako je nema baš ovdje u Kuterevu, al' to mi je. Pa, recimo, brda ... Ja ravnicu ne bi mogla podnijeti ... I ne bi mogla zamisliti, recimo ... cesta, ulica, kuća jedna do druge nanizane ... Meni je ipak ovo ovdje ... raštrkano ... " (Anka)

Navedeni iskazi upućuju na pozitivne aspekte seoskoga života koji su nerazmrsivo povezani sa značajkama očuvane i "zdrave" prirode: ljepotom krajolika, sigurnošću života, nepo-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 19 (2010),
BR. 3 (107),
STR. 377-400

GEIGER, M., ZEMAN, Z.:
MJESTO ŽIVLJENJA...

stojanjem onečišćenja, čistim zrakom itd. No kvalitetno življenje u mjestu – u skladu s njegovim temeljima okoliša – nije samo pitanje izbora prikladne (u isti mah učinkovite i za prirodu što manje škodljive) tehnologije za osiguravanje opstanaka, uzgoja domaće (jeftinije i, pretpostavlja se, kvalitetnije, nezagađene ili manje zagađene) hrane ili, čak, samo kvalitetne "reinhabitacije" grada. Da bi sve te (a i mnoge druge potrebne) promjene bile doista moguće, odnosno artikulirane i dosljedno provođene – da bi ono što zagovara bioregionalna perspektiva bilo uistinu življeno – potrebne su, podsjeća Judith Plant, "promjene u moralnosti, u stavovima i ponašanju ljudskih bića" (Plant, 1990., 159). Motivacija, dakle, mora biti intrinzična, jer vanjski pritisci, dakako, postižu tek površne i kratkotrajne učinke.

INTEGRALNA ODRŽIVOST I BIOREGIONALNA PERSPEKTIVA

Uvijek se valja iznova pitati: zašto su mjesta toliko važna? Osjećaj mjesta (*sense of place*), s jedne strane, omogućuje konstruiranje zajednice jer stvara vrlo "opipljiv" osjećaj pripadanja – on ljude i određena mjesta povezuje fizičkim, emocionalnim, kulturnim, spiritualnim ili nekim drugim vezama. To se povezivanje zbiva u znaku uzajamnosti, podrazumijevajući pripadanje prostora ljudima i, u isti mah, postojanje određenih obveza i odgovornosti ljudi spram mjesta. Nije teško uočiti da stvaranje, podržavanje i osnaživanje tog osjećaja mjesta (i/ili osjećaja za mjesto) posjeduje izvanrednu vrijednost s aspekta okoliša. Jer taj osjećaj, očito, može biti vrlo učinkovitim "instrumentom" kultiviranja osjetljivosti i skrbi za jedinstvenost određenog mjesta – za njegovu biološku i kulturnu raznolikost te kvalitetu življenja primjerenu njegovim značajkama. Odatle slijedi jednostavna spoznaja da se življenje koje se odgovorno ponaša spram okoliša, ako doista zaslužuje to ime, uvijek zbiva ponajprije *hic et nunc*, u konkretnom životnom prostoru i vremenu – ne negdje drugdje, ne nekom drugom prigodom.

Življenje koje je odgovorno spram okoliša već se uobičajeno kvalificira kao *održivo*, a održivost se često povezuje s tematikom razvoja, pa se, dakle, govori o *održivom razvoju*. Kad je riječ o pojmovnim određenjima, održivi se razvoj shvaća na različite načine. "Koncept", "vodeća ideja", "vodeća slika globalnih regulacijskih perspektiva", "globalna ekološka modernizacija", "mega-cilj", "kultura samoograničavanja" – samo su neka od tih određenja (Cifrić, 2002., 47).⁵ Promotrena u obzoru održivosti, tvrdnja o nužnoj konkretnosti i neodgodivosti odgovorna življenja dovodi do spoznaje da "cilj 'održivosti' na globalnoj razini ostaje prazna formula; samo veoma ograničenim okvirima i na konkretnom uzoru može se ispu-

niti supstancom" (Radkau, prema: Cifrić, 2002., 50). Iz toga, pak, slijedi da su za djelotvornu i kvalitetnu realizaciju održivosti od velike važnosti upravo lokalno znanje i lokalno iskustvo. Tako se mjesto življenja pokazuje ključnim mjestom za ispunjavanje bar dviju zadaća: za učenje (o) održivosti i za odgovarajuću primjenu načela i smjernica održiva ponašanja spram okoliša.

S druge strane održivost, po svemu sudeći, ne treba svoditi samo na ekološku razinu. Naprotiv, čini se puno plodotvornijim – i, zapravo, nužnim – u koncept održivosti integritati i druge važne dimenzije ili aspekte funkcioniranja društva, kao što to, primjerice, čini Vladimir Lay, zagovarajući koncept *integralne* održivosti (Lay, 2007.). Prema tom nacrtu, integralna održivost ima četiri stožerne dimenzije: (1) biološko-ekološku, (2) ekonomsku, (3) sociokulturalnu i (4) političku.⁶ Pritom je važno imati na umu da "održivost jedne komponente na štetu druge ne vodi integralnoj održivosti" – da bi se moglo govoriti o integralnoj održivosti, potreban je "kako-tako uravnotežen" međuodnos svih komponenti (Lay, 2007., 32).

Dakako, svaka od te četiri dimenzije/komponente održivosti može se proširiti ili razraditi. Ovdje ćemo se kratko osvrnuti na mogućnost dogradnje sociokulturalne i političke komponente održivosti. Dimenzija sociokulturalne održivosti uključuje i sfere određene lokalne kulture te povijesti nekoga lokaliteta kao jedinstvena mjesta. Time se nedvojbeno proširuju i obogaćuju temelji prakticiranja integralne održivosti, jer lokalno u igru nužno uvodi i prirodu kao svoju "hranjivu podlogu". Naime, upravo se na razini lokalnoga najjasnije raspoznaje da je biodiverzitet tijesno povezan s kulturnim diverzitetom – raznovrsnost života u raznim kulturama nedvojbeno korespondira s raznolikosti života u prirodi koja ih "okružuje". Prepoznajući važnost tih sveza, World Resource Institute (WRI) ponudio je definiciju biodiverziteta koja kulturni diverzitet definira kao jedan od nivoa biodiverziteta.⁷ U toj definiciji – koja kao da, u određenom smislu, kulturu "podređuje" prirodi – kultura je shvaćena kao područje susretanja ljudi i prirode, kao sfera uljudivanja ljudskoga i ne-ljudskoga svijeta, koja je, međutim, bitno suodređena (ako ne i nadodređena) "širom", obuhvatnijom logikom prirode. Iz toga slijedi da diverzitet u kulturi, u određenom smislu, reflektira diverzitet u prirodi – ljudi se, drugim riječima, surazvijaju s prirodnim okolišem koji okružuje i "uokviruje" ljudsku zajednicu, stvarajući pritom raznolikost nalik onoj kakva postoji u prirodi. Time postaje vidljivijom i osebnijom dijalektika odnosa društvenoga i prirodnoga. Kultura nam, dakle, ne stiže niotkuda, nego uvijek izrasta na određenom lokalitetu, u suživotu s prirodnom zajednicom, koja na kulturu utječe izravno i neizravno – kao životni horizont, svojevrsan uzor ili model, izvor nadahnuća itd.

S druge strane, Vandana Shiva je – imajući na umu te složene odnose i posebno naglašujući njihovu *dvosmjernost* – ustvrdila da očuvanje biodiverziteta ovisi upravo o očuvanju kulturnoga diverziteta. Dvosmjernost se očituje u tome što biodiverzitet snažno utječe na stvaranje kulturnoga diverziteta, a kulturni diverzitet, povratno, pojačava svijest o važnosti biodiverziteta (i tako osigurava možda najvažniju pretpostavku njegova spašavanja). Time kao da se – bar tendencijski – stvara i određena povratna petlja uzajamnoga snaženja i očuvanja raznolikosti u prirodi i raznolikosti u kulturi, čime se dodatno posvješćuje i opća uzajamna ovisnost prirode i kulture. U tom je smislu, čini se, legitimno govoriti i o jedinstvenom, *biokulturnom* diverzitetu, čime se omogućuje i multidisciplinarni pristup usporednom proučavanju biološkoga, kulturnoga i lingvističkoga diverziteta. Na koncu, jedva da je potrebno posebno obrazlagati vrline raznolikosti. Kao što to formulira Shiva, "prirodna i kulturna raznovrsnost izvor je bogatstva i izvor alternativnih načina mišljenja i djelovanja", pa u "fenomenu skrbi za očuvanje raznovrsnosti" treba prepoznati "najznačajniji napredak našega vremena" (Shiva, 2000., 107, 105).

Poput sociokulturne, i *politička* je dimenzija/komponenta održivosti obilježena bliskim svezama s lokalnim. Naime, upravo se na lokalnoj razini najrazgovjetnije (i najurgentnije) artikuliraju i definiraju životni problemi i potrebe neke zajednice. Štoviše, moglo bi se – prilično plauzibilno – ustvrditi da se život neke zajednice odvija ponajprije kao *s-mješten*, mjestom uobličen i uokviren život. Stoga se na toj razini javljaju i oblikuju problemi i procesi koji se artikuliraju kao važna pitanja života i razvoja neke zajednice – kao materijal iz kojeg se oblikuju političke činjenice *par excellence*. Primjerice, u ruralnim područjima takve artikulacije izazivlju problemi ubrzana razvoja, stvoreni pritiscima logike koja je u određenoj mjeri vanjska i strana unutarnjoj logici lokalne zajednice. S druge strane, u urbaniziranim područjima prividno veću ulogu imaju planiranje i primjena takozvane racionalne ekspertize, no i tu postoji naglašena diksrepancija između nadlokalnih društvenih silnica i posve lokal(izira)nih posljedica njihovih učinaka. Koncept održivosti, pak, zahtijeva da se socijalni, ekonomski, politički i čimbenici okoliša – riječju, svi relevantni čimbenici funkcioniranja ljudskih zajednica – promatraju i razumiju interakcijski i usustavljeno. Već iz toga slijedi važan uvid u povezanost političke komponente održiva razvoja i lokalnih praksi. Potrebe i problemi bez kojih jednostavno nema potpune računice održivosti artikuliraju se ponajprije na razini zajednice – konkret(izira)no i lokal(izira)no. U tom se smislu vrlo važnim pokazuje takozvani civilni angažman "običnih" stanovnika, jer samo "lokalni" ljudi posje-

duju praktično iskustvo i relevantne intuitivne uvide koji mogu pomoći u definiranju suvislih indikatora održivosti. A idealan indikator održivosti bio bi "interaktivna mjera" koja označuje "koliko dugo i koliko dobro određena crta kvalitete života ili zdravlja prirodnog sustava može sebe održavati" (Maida, 2007., 2). Takva "interaktivna mjera", dakako, zahtijeva jasnu definiciju granica i kapaciteta sustava, regije, zajednice. U tom smislu Carl Maida zagovara teoriju holističkoga planiranja, koja prepoznaje veze između ekoloških načela (konzervacije, biodiverziteta i restauracije) i socijalno-znanstvenih načela (ljudska mjerila, socijalna pravičnost, ljudski razvoj), ali također naglašuje da se ideja održivosti vraća ideji regije kao platforme i razuma i demokracije. Prema tom je shvaćanju regionalna kultura sposobna osigurati diverzitet praksi za građane i lokalne perspektive koje su dostatne i za oblikovanje osobnih identiteta.

Kao teorija (i praksa) "življenja-u-mjestu" (Merchant, 1992., 217) bioregionalizam zagovara artikuliranje i aktivno provođenje nove *ekološke politike mjesta*, koja polazi od bioregije, odnosno od "svežnjeva" materijala što opisuju bioregiju i njezinu specifičnu povijest (ovamo, primjerice, pripadaju karte lokaliteta, popisi autohtonih vrsta, ekološke studije, različite povijesti, priče, pjesme, razni oblici slavljenja načina života svojstvenog bioregiji itd.). Popis ključnih uvjeta koje, po mišljenju Kirkpatricka Salea, mora ispuniti svatko tko želi biti istinskim bioregionalistom uključuje bar četiri stavke: poznavanje zemlje, učenje činjenica, razvijanje potencijala i osobno oslobađanje. Pritom je riječ o simultanoj, uzajamno uvjetovanoj uporabi ljudskih i prirodnih resursa određenoga mjesta, jer "lokalna je zajednica najbolje tijelo održavanja razvoja unutar smjernica reciprociteta ljudsko – prirodno" (Sale, prema: Merchant, 1992., 220). U tim procesima neizbježno dolazi i do zblizavanja među članovima ljudske zajednice, čime se proizvode dragocjeni prinosi ostvarivanju sociokulturne održivosti.

Nemalim potencijalima bioregionalističke teorije i prakse, međutim, ne odgovara dojam koji bioregionalna perspektiva često ostavlja na suvremena čovjeka. Svjestan tih poteškoća, Sale, između ostalog, ustanovljuje da je bioregionalizam "očito ... u isti mah vrlo jednostavan i vrlo kompliciran. Jednostavan zato što su sve njegove komponente *ovdje*, neskrivene, svuda oko nas, baš ovdje gdje živimo ... Vrlo (je) kompliciran jer je u tolikom neskladu s današnjim načinom gledanja na svijet da se mnogim ljudima isprva mora učiniti ili odveć ograničavajućim i provincijalnim, ili bizarno nostalgичnim, ili naivno utopijskim, ili naprosto irelevantnim – ili sve to skupa" (Sale, 2000., 47-48).

Skepsu koju kod ekološki nesenzibilizirane osobe proizvodi taj veliki "nesklad s današnjim načinom gledanja na svijet" možda mogu donekle oslabiti određeniji odgovori na pitanje o sadržaju i ciljevima življenja po načelima bioregionalizma. Prema jednom od pouzdanijih izvora, "živjeti bioregionalno svjestan život znači dnevno donositi odluke koje se usredotočuju na lokalnu ekologiju, ekonomiju i kulturu".⁸ U bioregionalizmu, dakle, nije riječ o onemogućavanju ili ograničavanju nećijih izbora, nego o osiguravanju da izabrane opcije osnažuju lokalnu ekologiju, ekonomiju i kulturu (umjesto da im štete). To, prema navedenom izvoru, npr. znači:

- 1) Kupovati lokalno (i organski) uzgojenu hranu.
- 2) Izbjegavati velike trgovačke lance i favorizirati lokalne dućane.
- 3) Tražiti proizvode koje blizu doma proizvode kompanije koje su odgovorne socijalno i prema okolišu.
- 4) Poznavati ptice, životinje, drveće, bilje i vremenske obrasce vlastita mjesta te karakteristike zemlje i tipova tla.
- 5) Razumijevati ljudske kulture koje su u prošlosti obitavale na mjestu na kojem se živi i poštivati njihove načine života.
- 6) Upoznati susjede i "brinuti se jedni za druge".
- 7) Tražiti zabavu koja nastaje na vlastitu području; podržavati lokalne umjetnike, glazbenike, kazališne družine, pripovjedače
- 8) Manje gledati televizijski program, a više vremena provoditi s voljenim osobama ili susjedima.
- 9) Znati kamo odlazi vlastito smeće i otpad svesti na minimum.
- 10) Znati odakle dolazi voda za piće i racionalno upotrebljavati vodu.
- 11) Znati gdje se i kako proizvodi električna energija kojom se koristi te gdje god je moguće rabiti održive izvore energije, poput solarne energije.
- 12) Glasovati na lokalnim izborima i biti uključen/a u političko odlučivanje.
- 13) Biti izravno uključen/a u obrazovanju vlastite djece.

Navedeni popis preporuka/smjernica "bioregionalnoga življenja", dakako, nije iscrpljen, a neke od njih mogu se učiniti manje važnima ili smislenima od ostalih. Važnije je, međutim, uvidjeti da sve te smjernice, u svojoj ukupnosti, vrlo jasno upućuju na čvrstu, "organsku" povezanost lokalne kulture i lokalnoga prirodnog okoliša, iz čega slijedi i zaključak da je, u nastojanjima da se zaštiti prirodni okoliš, nužno zaštititi i lokalnu kulturu i tradiciju, koje su ga stoljećima učinkovito (p)održavale.

Međutim, interes i podrška najkoherentnijem obliku tih kulturnih tradicija – lokalnim tradicijskim ekološkim svjetonazorima (u njihovim raznolikim sastavnicama i aspektima, primjerice izradbi rukotvorina, gradnji, proizvodnji i pripremi hrane, odnosu spram krajolika kao životnoga resursa i okvira opstanka itd.) – prelazi granice bioregionalne perspektive i diskursa, figurirajući kao komponenta širih lokalnih i regionalnih strategija. Te šire strategije zahtijevaju, dakako, i širi okvir realizacije. Jer vrlo je važno, ali, dakle, nije dovoljno, "dnevno donositi odluke koje se usredotočuju na lokalnu ekologiju, ekonomiju i kulturu". Povrh toga, mora se moći svrsishodno i razgovijetno artikulirati i na nadlokalnim razinama, u odnosu spram cjeline matičnoga društva i njegovih drugih dijelova. Tu na scenu stupa model integralne održivosti, koji različite planove (ili "sektore") razumijevanja i djelovanja ne integrira samo horizontalno (povezujući, kako rekosmo, biološko-ekološku, ekonomsku, sociokulturnu i političku razinu), nego i vertikalno (optirajući za višesmjernu komunikaciju između svih razina društvenoga života, od lokalne do državne).

Imajući na umu nužnost takvih širih strategija (koje razine povezuju duž horizontalne i vertikalne osi), Maria Mies je naznačila nekoliko "koraka" koje moraju prijeći ljudi u kapitalističkim patrijarhalnim sustavima ako žele doista razvijati ono što bi se s pravom moglo nazvati održivim stilom života (usp. Mies & Shiva, 1996., 318-322).

1) Cilj *ekonomske aktivnosti* ne bi trebala biti proizvodnja sve veće gomile roba i novca za anonimno tržište nego "kreiranje i re-kreiranje života, to jest zadovoljavanje temeljnih ljudskih potreba uglavnom proizvodnjom uporabnih vrijednosti, a ne kupovanjem roba" (Mies & Shiva, 1996., 319). Glavna ekonomska načela trebala bi biti: samoopskrba, samodostatnost (osobito kad je riječ o hrani i drugim osnovnim potrebama), regionalnost, decentralizacija – lokalne i regionalne izvore treba rabiti, a ne iskorištavati; tržište treba imati podređenu ulogu.

2) Te se ekonomske aktivnosti temelje na novim *odnosima*: (a) *spram prirode*, koju treba poštivati u njezinu bogatstvu i diverzitetu – ljudski odnos spram prirode treba počivati na poštovanju, suradnji i reciprocitetu, a u skladu sa spoznajom da su ljudi "samo" dio prirode, koja posjeduje vlastitu subjektivnost; (b) *između ljudi* – osobito između *muškaraca i žena*, što ne znači samo promjene u različitim oblicima diobe rada (spolno/rodna dioba, podjele poslova na manualne i mentalne, na ruralne i urbane itd.) nego i nadomještanje novčano-robnih odnosa načelima reciprociteta, uzajamnosti, solidarnosti, pouzdanosti, suosjećanja i skrbi, poštivanja pojedinca, odgovornosti za "cjelinu" itd. Nova središnja vrednota,

sigurnost opstanka (subsistence security), ne ovisi o nečijem materijalno-financijskom stanju, nego o povjerenju u pouzdanost zajednice kojoj se pripada. Sigurnost opstanka može biti ostvarena jedino unutar "mreže pouzdanih, stabilnih ljudskih odnosa", a nikako na temelju "atomiziranih, na sebe usredotočenih pojedinaca tržišne ekonomije" (Mies & Shiva, 1996., 319).

3) Perspektiva opstanka aktivno promiče vlastiti temelj – participacijsku ili *grassroots* demokraciju, ne samo kad je riječ o uže političkim pitanjima nego i kad se radi o donošenju važnih ekonomskih, socijalnih i tehnoloških odluka. Budući da granice između javne i privatne sfere nestaju, sve više vrijedi staro feminističko načelo da osobno jest političko, a politička se bojna polja iz parlamenta sele u svakodnevni život.

4) Perspektiva opstanka nužno zahtijeva "multidimenzionalni ili sinergijski pristup rješavanju problema" (Mies & Shiva, 1996., 320), koji se temelji na spoznaji da su razni sustavi dominacije iznutra povezani, pa ih se ne može oslabiti i eliminirati pojedinačno, izvan tih sveza.

5) Perspektiva opstanka zahtijeva novu paradigmu znanosti, tehnologije i znanja. Prevladavajuća instrumentalistička, redukcionistička znanost i tehnologija (utemeljene na dualističkim dihotomijama) trebaju ustupiti mjesto "ekološki zdravoj ... znanosti i tehnologiji opstanka" (Mies & Shiva, 1996., 320), koje će omogućiti svrsishodniju uporabu modernih spoznaja, ali i prevrednovanje "stare mudrosti" preživljavanja i sadržaja tradicije.

6) Perspektiva opstanka vodi reintegraciji kulture i rada, pretvarajući rad u djelatnost koja je u isti mah i teret i zadovoljstvo, što se rimuje s idejom da glavne ciljeve smisljena života treba prepoznati u "sreći i ispunjenu životu" (Mies & Shiva, 1996., 320). Kultura, dakle, ne bi trebala biti izdvojenim "sektorom" koji je rezerviran samo za intelektualnu elitu, nego djelatnost koja prožimlje i suoblikuje (obogaćuje) svakodnevnicu. To povezivanje kulture i rada čini nužnom i reintegraciju duha i materije, uz odbacivanje štetnih krajnosti suprotnih predznaka, mehanicističkoga materijalizma i eterične spiritualnosti. Taj je pothvat posve neostvariv unutar dualističkoga svjetonazora.

7) Perspektiva opstanka čvrsto se opire svim naporima daljnje privatizacije i/ili komercijalizacije zajedničkih dobara: vode, zraka, plodnoga tla i drugih prirodnih resursa i zagovara zajedničku odgovornost za te darove prirode te zahtijeva njihovo očuvanje i regeneraciju (gdje god je to moguće).

8) Iako je razgovijetno artikulirana u *ekofeminističkoj* perspektivi, perspektiva opstanka – s onu stranu svake spolno-rodne diskriminacije – ne isključuje muškarce iz igre. Naprotiv, očekuje se da oni aktivno preuzmu svoj dio odgovornosti

za stvaranje i očuvanje života, što također znači da "moraju započeti pokret za redefiniranje vlastita identiteta" (Mies & Shiva, 1996., 321). Važan dio toga posla sastoji se u muškom usvajanju i kultiviranju tradicionalno ženskih vrlina (brige, suosjećanja, sposobnosti za odgajanje ...).

S pozicije takozvane *dubinske ekologije*, skicu rješenja e-nigme održivosti nudi i Fritjof Capra (2004.).⁹ Prema njegovu mišljenju, postoje dvije nužne pretpostavke ili uvjeta postizanja održivosti: (1) doseganje *ekološke pismenosti* i (2) dosljedna primjena *ekodizajna*. Biti "ekološki pismen" znači "razumjeti načela organizacije zajednička svim živim sustavima, koja su ekosustavi razvili da bi održali mrežu života" (Capra, 2004., 230) i, dakako, živjeti u skladu s tim načelima.¹⁰ Pod ekodizajnom Capra, pak, misli "procesu u kojem su ljudske svrhe pomno usklađene sa širim obrascima i tijekovima prirodnoga svijeta" (Capra, 2004., 233). U načelima ekodizajna zrcale se načela organizacije koja je razvila sama priroda da bi održala mrežu života [koja se "razmotavala, razvijala i diverzificirala posljednjih tri milijarde godina, a da nikad nije bila prekinuta" (Capra, 2004., 214)]. Iako prijelaz na djelovanje u skladu s načelima ekodizajna nedvojbeno pretpostavlja golem pomak u stavovima spram prirode, Capra drži da to danas više nije ni tehničko ni konceptualno pitanje – "kritično pitanje nije tehnologija, nego politika" (Capra, 2004., 262).

POSTIZANJE ODRŽIVOSTI I MJESTO ŽIVLJENJA

Osvrnuvši se na tri predočena nacrtu hvatanja ukoštac s problemom održivosti – bioregionalni, koji zagovara lokalnu dimenziju (razumljenu ponajprije kroz cjelovitost bioregije), s jedne strane, te prijedloge Mies (ekofeminizmom nadahnuti "paket mjera") i Capre (ekopismenost i ekodizajn, izvedeni iz uvida u mrežnu narav života), koji obuhvaćaju sve razine funkcioniranja društva i društvenog djelovanja, povezujući ih uzduž vertikalne i horizontalne osi, s druge strane – možemo ustvrditi: ako se o održivosti uopće može smisleno misliti, to je izvedivo samo tako da je razumijemo kao cjelovitu (integralnu i integriranu), to jest kao obuhvatan skup koordiniranih i povezanih, dugotrajno i dosljedno, strategijski provedenih "mjera". Pritom je također jasno da u tom sklopu, strogo uzevši – gotovo kao u lancu čiju vršnu snagu određuje snaga njegove najslabije karike – nema posve nevažne životne dimenzije ili detalja. Naprotiv, sve ima određenu ulogu, jer se, kao što ustvrđuje već spomenuti Hans-Peter Dürr, "održivost ... ne postiže točnim slijeđenjem sasvim određenih recepata, nego kroz otvoreno, pažljivo, obazrivo, fleksibilno, kreativno, osjećajno i voljeno životno stajalište" (Dürr, prema: Cifrić, 2002., 49).

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 19 (2010),
BR. 3 (107),
STR. 377-400

GEIGER, M., ZEMAN, Z.:
MJESTO ŽIVLJENJA...

O vezi održivosti i životnoga stajališta koje – najjasnije u-pravo u dimenziji lokalnog postojanja – uključuje svijest o ukorijenjenosti u prirodi, iz čega slijede poštovanje, obazrivost, (su)osjećajnost i ljubav spram prirode te svijest o potrebi/nuždi poštivanja reciprociteta i održavanja ravnoteže u odnosima između čovjeka i prirode, rječito svjedoče i iskazi mještana ličkog sela Kutereva:

"Ja prirodu volim, a kako da ne. To je najlipše, to je najvrednije na svijetu, to je priroda. Priroda je najlipše...Tu sam odrastao, blago čuvo, dugu cijepo, što nisam radio...Gore sam živil od te šume...Svi smo mi zaljubljeni u oto..." (Branko)

"Tu ljudi oduvijek poštivadu. I prije i sada. Obavezno da se poštiva." (Ivan)

"Što god nije ni biljki drago, nije ni meni. Jel treba je njegovati isto ko majka svoje dijete. Što više nju njegujemo, to je nama ljepše. Ono staro drvo, treba ga pomaknut da ide mlado, da živi. Prelom, trulo i ono. A ne treba ni njega ili onaj mrav što je u ovom trukom panju, ne treba ni njega uništiti. Ima i on di se sakrit. Što nije drago tebi, nemoj činit nikome. To je to moje mišljenje...Što je tebi drago, nemoj meni zlo nanest. Ako je tebi drago, meni još draže." (Joso)

"Ako čuvaš okoliš, čuvaš i sebe. Zdraviji si...Moraš razmišljat za sve. Ne samo za sebe. To ti je isto kaj da, šta ja znam, imaš djecu, a ne paziš na njih i ne hraniš ih. Tako i priroda." (Janja)

"Treba ipak održavat neku ravnotežu. Ako je previše u prirodi uništeno, uništiće sebi nešto. Treba ravnoteža. Ljudi ne rade ravnotežu, u interesu je da svaki projde bolje." (Tiho)

"Čovjek je dio prirode. Ako se takneš u nju, ona će to vratiti." (Ivo)

ZAKLJUČAK: MISLI LOKALNO, DJELUJ GLOBALNO

Unatoč golemoj snazi i dojmljivim učincima, suvremeni globalizacijski procesi, dakako, nisu "izbrisali" društvene i pojedinačne živote, koji i dalje – s manjom ili većom suverenosti – teku "ispod" i "izvan" onoga što Manuel Castells naziva "prostorom tokova".¹¹ Tako jačanje globalizacije nije rezultiralo ni nestajanjem lokalnoga, u/na mjestu utemeljena i organizirana, s-mještena života. Naprotiv, na djelu su i mnogostruki relokalizacijski procesi – pokušaji ponovnog osvajanja neposrednoga životnog prostora s pomoću življenja osviještena života u/na određenom, jedinstvenom mjestu.

Međutim, nedvojbeno se promijenila – dakako, ne bez unutarnjih posljedica – pozicija lokalnoga u globaliziranom, umreženom svijetu. Futurist John Naisbitt, primjerice, govori o svojevrsnom *globalnom paradoksu*, koji se očituje u tomu da "svjetski trendovi snažno pokazuju prema *političkoj* neovisno-

sti ... s jedne strane, i stvaranju *ekonomskih saveza*, s druge strane", što, čini se, znači "veću svjetsku ekonomiju, ali s manjim, jačim i učinkovitijim dijelovima" (Thayer, 2003., 114).¹² To, pak, prema Naisbittovim riječima, također znači da je – u suprot poznatom naputku "Misli globalno, djeluj lokalno"¹³ – došlo vrijeme da se *misli lokalno i djeluje globalno!*

Uzme li se ozbiljno, naznačeni obrat, međutim, nikako ne treba razumjeti u smislu naivnoga, "revanšističkog" preferiranja lokalnoga. Naprotiv, riječ je o prepoznavanju i priznavanju mnogostrukih, višesmjernih sveza između lokalnoga i globalnoga, poradi kojih, kao što smo već rekli, lokalno više ne funkcionira kao nekakav izdvojeni, *per definitionem* izolirani otok, nego kao točka – ili, ako se hoće, kao mjesto – susretanja i presijecanja unutarnjih i vanjskih, bliskih i dalekometnih silnica. Lokalno je na početku 21. stoljeća izolaciju i autarkiju zamijenilo čvrsto kontekstualiziranim, mondijaliziranim i umreženim opstankom, pa je umjesto hijatusa između lokalnoga i globalnoga smislenije govoriti o kontinuumu lokalno–globalno. Stoga osim stare maksime, koja nas (i dalje) poziva da mislimo globalno, a djelujemo lokalno, danas podjednako vrijedi i njezin obrat – moguće je, i potrebno, globalno djelovanje osmišljavati i inicirati (i) na lokalnoj razini.¹⁴

Povrh svega toga, lokalno se, kao što smo naznačili, pokazuje ne samo odlikovanim mjestom živoga, svakodnevnog prakticiranja održivosti nego i teško nadmašivim polazištem učenja za održivo življenje. Jer, iako održivost ima smisla samo kao cjelovita, odnosno kao višedimenzionalan, dobro integriran društveni projekt, put do nje ne ide mimo pojedinačne ekološke svijesti, koja, pak, svoju odiseju svagda započinje s vlastita kućnoga praga.

BILJEŠKE

¹ Dakako, moguće je na različite načine razumjeti i sistematizirati različite slojeve (ili aspekte) postojanja mjesta. Gieryn, primjerice, uz značenja i vrijednosti spominje još zemljopisnu lokaciju i materijalni oblik ("fizičnost" mjesta) (Gieryn, 2000.). Međutim, kakva god razlikovanja uvodili i obrazlagali, nedvojbenom ostaje činjenica da se mjesto – kao konstrukt ili artefakt – uvijek pokazuje višestrukim, slojevitom zbiljom.

² Peter Berg, "otac" bioregionalnoga pokreta i diskursa, bioregije je definirao kao "zemljopisna područja koja imaju zajedničke karakteristike tla, porječja, klime te autohtona bilja i životinja koji unutar cijele planetarne biosfere egzistiraju kao jedinstveni i intrinzično prirodoseći dijelovi" (Berg, prema: Merchant, 1992., 218). Izvedene iz raznolikosti života, bioregionalne se međe, očito, vrlo često ne poklapaju s političkim i administrativnim granicama.

³ Ideja "osjećaja mjesta" ili "osjećaja za mjesto" srodna je staroj ideji "duha mjesta" (*genius loci*). "Biotička zajednica također je duhovna zajednica – ako joj prilazimo s intuitivnog, percepcijskog, subjektiv-

nog stajališta, i ako naše opservacije ne ograničavamo na ono što se dade kvantificirati" (Metzner, 1995., 4).

⁴ Iskazi mještanki i mještana Kutereva potječu iz materijala koje je Marija Geiger prikupila tijekom srpnja 2007. u ličkom selu Kuterevu, u sklopu istraživanja za doktorsku disertaciju pod nazivom "Tradicijska znanja o okolišu i održivi razvoj". Iskaze navodimo u izvornom obliku.

⁵ Na drugom smo mjestu raspravu o pojmovima/konceptima održivosti i održivog razvoja zaključili ustvrđujući da "postojeće definicije održivog razvoja ... možemo vidjeti kao dostatne orijentire, odnosno kao nesavršene, ali ipak dovoljno jasne i razgovjetne smjernice ekološki osviještenog djelovanja. A *uopćenost* i *normativnost* tih definicija ... možemo prepoznati ne samo kao jednu od neizravnih posljedica činjenice da 'u znanosti ništa nije sigurno, i ništa ne može biti dokazano', nego i kao nedvojbeno *pozitivne* crte. Jer, prvo, čini se da uopćenost i normativnost tih definicija ne rezultiraju fatalnim nejasnoćama ili nerazumljivošću. Drugo, te definicije upravo zahvaljujući svojoj uopćenosti postaju globalno relevantnim, vrlo uporabljivim kognitivnim alatom, koji može obuhvatiti najrazličitije situacije i perspektive, i tako pomoći artikuliranju kontekstualno senzibiliziranih strategija i taktika. Treće, normativnost tim definicijama jamči svojevrsnu *nepotrošivost*, formulirajući daleki cilj prema kojemu je smisleno težiti na dosljedan, nepokolebljivo ustrajan i nepotkupljiv način – načelno, *ad infinitum*." (Zeman, 2007., 64) S takvim se našim mišljenjem slaže i fizičar Hans-Peter Dürr kad zaključuje da se "čini ... nemogućim pojam 'održivosti' dovoljno konkretizirati da bi ga u formi opće knjige recepata učinili primjenjivim za sve interese" (Dürr, prema: Cifrić, 2002., 49). Za poticajnu i kritičku raspravu o konceptu održivosti vidi i: Pravdić (2003.), Starc (2003.).

⁶ *Biološko-ekološka* održivost nekog društva očituje se u njegovoj "sposobnosti da se dugoročno samoobnavlja u temeljnim ekološkim karakteristikama (biosfera, hidrosfera, atmosfera, pedosfera) na kojima počiva". *Ekonomska* održivost nekoga društva, države, gospodarstva, poduzeća, sustava multinacionalnih korporacija "jest sposobnost da se svojim načinom funkcioniranja obnavljaju i razvijaju u postojećem ili širem opsegu i tako stvaraju dobit". *Sociokulturalna* održivost neke lokalne zajednice ili društva "potvrđuje se kroz takvo stanje u društvu i kroz takve načine ponašanja ... kroz koje se stalno samoobnavljaju i afirmiraju: a) osjećaj smisla i ciljeva življenja, b) društvene vrednote i prakse koje doprinose socijalnoj integraciji, c) osjećanje i prakse identiteta, ukorijenjenosti, pripadanja nekoj simboličkoj cjelini, uključivši i pripadanje nekom zavičaju, d) prakse i odabiri u razini svakodnevnog života koji vode samorealizaciji ...". *Politička* održivost nekoga društva ili države "ogleda se u funkcioniranju društva/države na način da samoodređuje svoj kulturni identitet i ukupnu sudbinu ..." (Lay, 2007., 33-34).

⁷ "Ljudski kulturalni diverzitet može se također smatrati dijelom biodiverziteta. Poput genetskog ili diverziteta vrsta neki atributi ljudskih kultura ... predstavljaju 'rješenja' problema preživljavanja u određenim okolišima. Također, poput drugih aspekata biodiverziteta, kulturni diverzitet ljudima pomaže da se prilagode promjenljivim uvjetima. Kulturni diverzitet očituje se u raznolikosti jezika, re-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 19 (2010),
BR. 3 (107),
STR. 377-400

GEIGER, M., ZEMAN, Z.:
MJESTO ŽIVLJENJA...

ligijskih uvjerenja, praksi baratanja zemljom, umjetnosti, glazbi, socijalnoj strukturi ..." <http://www.wri.org/publication/content/8515> (24. 6. 2008.).

⁸ Great River Earth Institute, *Bioregionalism*, <http://www.greatriv.org/bioreg.htm> (24. 6. 2008.).

⁹ Usp. i naša razmatranja o ponuđenim rješenjima: Zeman, 2007.

¹⁰ Prema Capri, postoji šest temeljnih, kritičnih ekoloških načela čije je strogo poštivanje nužno za održavanje života: (1) mreže, (2) krugovi/ciklusi, (3) solarna energija, (4) partnerstvo, (5) diverzitet i (6) dinamička ravnoteža (usp. Capra, 2004., 230-232).

¹¹ Tokovi (*flows*) su, prema Castellsu, "namjerne, repetitivne programabilne sekvencije razmjene i interakcije između fizički razdvojenih pozicija, koje zauzimaju društveni akteri u ekonomskim, političkim i simboličkim strukturama društva" (Castells, 1997., 412). Riječ je, dakako, o tokovima "tvori" od kojih je satkana suvremena globalna mreža: kapitalu, informacijama, tehnologijama, organizacijskim interakcijama, idejama, slikama, zvukovima, simbolima itd.

¹² Podnaslov Naisbittove knjige *Global Paradox* glasi: *The Bigger The World Economy, The More Powerful Its Smallest Players*.

¹³ Autorstvo maksime "Misli globalno, djeluj lokalno" najčešće se pripisuje francusko-američkom mikrobiologu Renéu Dubosu.

¹⁴ Odličan primjer uspješna premošćivanja velikoga raspona između razina djelovanja vidimo u već spomenutog američkog znanstvenika Fritjofa Capre. Kao što je poznato, Capra je nakon višedesetljetnoga opsežnog teorijskog djelovanja [koje je, između ostaloga, uključilo raščlambu fascinantnih usporednica između starih mističnih tradicija i otkrića zapadne fizike 20. stoljeća (*The Tao of Physics*, 1975.), bavljenje dalekosežnim mijenama paradigmi u fizici, biologiji, medicini, psihologiji i ekonomiji (*The Turning Point*, 1982.) i sintezu recentnih nelinearnih teorija živih sustava koje su značajno povećale naše razumijevanje ključnih značajki života (*The Web of Life*, 1996.)], 1995. godine (zajedno s Peterom Buckleyem i Zenobiom Barlow) u Berkeleyu (California) osnovao Centar za ekopismenost, čija se misija sažeto opisuje kao "posvećenost obrazovanju za održivo življenje" (usp. <http://www.ecoliteracy.org>). Raspon Caprina "skoka" od bavljenja vršnim znanstvenim (i mističnim) dosezima čovječanstva do osmišljavanja i organiziranja osposobljavanja za svakodnevno prakticiranje održivosti čini se donekle analognim prividnom hijatusu koji dijeli lokalno i globalno. No u oba se slučaja taj međurazinski skok, ili, bolje, prelaženje u oba smjera, pokazuje ne samo mogućim nego i nužnim.

LITERATURA

Adams, C. (ur.) (1993.), *Ecofeminism and Sacred*, New York: The Continuum publishing company.

Berg, P. (2002.), *Bioregionalism*, <http://www.bioregionalismo.com/analysis/BergBioregionalismoDefinicion.html> (24. 6. 2008.).

Capra, F. (2004.), *The Hidden Connections. A Science for Sustainable Living*, New York: Anchor Books.

Castells, M. (1997.), *The Rise of the Network Society*, Malden (USA), Oxford (UK): Blackwell Publishers.

Cifrić, I. (2002.), *Okoliš i održivi razvoj. Ugroženost okoliša i estetika krajolika*, Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo, Zavod za sociologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

Cross, J. (2001.), *What is "Sense of Place"?*, Archives of the Twelfth Headwaters Conference (November 2-4, 2001), http://www.western.edu/headwaters/archives/headwaters12_papers/cross_paper.html (24. 6. 2008.).

DeLind, L., Bingen, J. (2008.), Place and Civic Culture: Re-thinking the Context for Local Agriculture, *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*, 21 (2): 127-151, <http://www.springerlink.com/content/w7283m3201315474/> (24. 6. 2008.).

Geiger, M. (2008.), *Tradicijska znanja o okolišu i održivi razvoj*, doktorska disertacija, Zagreb: Filozofski fakultet.

Gieryn, Th. (2000.), A Space for Place in Sociology, *Annual Review of Sociology*, 26: 463-496.

Great River Earth Institute, *Bioregionalism*, <http://www.greatriv.org/bioreg.htm> (24. 6. 2008.).

Keller, J. (2002.), Education for Regional Sustainable Development, U: Hautecoeur, J.-P. (ur.), *Ecological Education in Everyday Life: ALPHA 2000*, Toronto, Buffalo, London: UNESCO Institute for Education, University of Toronto Press, 109-121.

Korff, R. (2003.), Local Enclosures of Globalization. The Power of Locality, *Dialectical Anthropology*, 27 (1): 1-18.

Lay, V. (2007.), Vizija održivog razvoja Hrvatske: Prinosi artikulaciji polazišta i sadržaja vizije. U: Lay, V. (ur.), *Razvoj sposoban za budućnost. Prinosi promišljanju održivog razvoja Hrvatske*, Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 13-52.

Maida, C. (ur.) (2007.), *Sustainability and Communities of Place*, Oxford, New York: Berghahn Books.

Merchant, C. (1992.), *Radical Ecology. The Search for a Livable World*, New York, London: Routledge.

Metzner, R. (1995.), The Place and the Story: Where Ecopsychology and Bioregionalism Meet, *Trumpeter*, 12 (3), <http://trumpeter.athabascau.ca/index.php/trumpet/article/viewFile/308/463> (24. 6. 2008.).

Mies, M. & Shiva, V. (1996.), *Ecofeminism*, Halifax: Fernwood Publications; London & New Jersey: Zed Books.

Plant, J. (1990.), Searching for Common Ground: Ecofeminism and Bioregionalism. U: Diamond, I. & Feman Orenstein, G. (ur.), *Reweaving the World. The Emergence of Ecofeminism*, San Francisco: Sierra Club Books, 155-161.

Pravdić, V. (2003.), Sustainable Development: Its Meaning, Perception, and Implementation. The Case of Ecotourism in Croatia, *Društvena istraživanja*, 12 [3-4 (65-66)]: 285-309.

Preston, Ch. (2003.), *Grounding Knowledge. Environmental Philosophy, Epistemology, and Place*, Athens: University of Georgia Press.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 19 (2010),
BR. 3 (107),
STR. 377-400

GEIGER, M., ZEMAN, Z.:
MJESTO ŽIVLJENJA...

Sale, K. (2000.), *Dwellers in the Land. The Bioregional Vision*, Athens: University of Georgia Press.

Salvesen, D. (2002.), *The Making of Place*, <http://www.matr.net/article-4108.html> (24. 6. 2008.).

Selman, P. (1996.), *Local sustainability. Managing and Planning Ecologically Sound Places*, New York: St. Martin's Press.

Shiva, V. (2000.), Prijetnje biološkoj i kulturnoj raznovrsnosti, *Treća*, 2 (2): 105-115.

Starc, N. (2003.), Priroda, čovjek i figa u džepu, *Društvena istraživanja*, 12 [3-4 (65-66)]: 335-359.

Thayer, R. (2003.), *LifePlace. Bioregional Thought and Practice*, Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.

Warren, K. (1993.), A Feminist Philosophical Perspective on Ecofeminist Spiritualities. U: Adams, C. (ur.), *Ecofeminism and Sacred*, New York: The Continuum publishing company, 119-132.

Wiborg, A. (2004.), Place, Nature and Migration: Students' Attachment to their Rural Home Places, *Sociologia Ruralis*, 44 (4): 416-432.

Zeman, Z. (2007.), Održivi razvoj kao oponašanje Života. U: Lay, V. (ur.), *Razvoj sposoban za budućnost. Prinosi promišljanju održivog razvoja Hrvatske*, Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 53-76.

Zeman, Z., Geiger, M. (2007.), Karizmatična fauna u službi konstruiranja lokalnog identiteta, *Društvena istraživanja*, 16 [6(92)]: 1055-1079.

Place of Living and Integral Sustainability – Vitality of Local in a Globalized World

Marija GEIGER, Zdenko ZEMAN
Institute of Social Sciences Ivo Pilar, Zagreb

Starting from the idea that global and local are not diametrically opposite, but complementary terms/concepts, the authors have analyzed potentials of the place of living in promoting sustainability in the context of a constantly globalizing world. The idea of local is connected with concreteness, rootedness and contextualisation. The place is not conceived as simple physical location but as a social construct, created by different elements: territoriality, particular meanings, power distribution, knowledge etc. As a social reality, the local is a product of processes and interactions of different internal and external factors and actors. The paper has been analyzed, from the aspect of sustainability, fruitfulness of qualitative understanding of place and potentials of bioregional perspective, which establishes the concepts of "place attachment" or "sense of place". The statements of interviewees in the village Kuterevo (Lika County) have been analyzed. The sense of mutual

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 19 (2010),
BR. 3 (107),
STR. 377-400

GEIGER, M., ZEMAN, Z.:
MJESTO ŽIVLJENJA...

closeness and independence between people and place and their living, and practices of respect and active sustenance of environment have been shown as crucial factors in achieving sustainability. The socio-cultural and political components of sustainability were elaborated as important parts of the integral sustainability. The authors referred to the elementary principles of three conceptions which suggest constructive methods for an efficient and consistent practice of sustainability – bioregional, ecofeminist and deep ecology. While bioregional perspective increases sensitivity to the local dimension, ecofeminist and deep ecology concepts allow its correct positioning in the local-global continuum.

Keywords: local, global, integral sustainability, local sustainability, biocultural diversity, bioregionalism, ecofeminism, deep ecology

Wohnort und integrale Nachhaltigkeit – Die Vitalität des Lokalen in der globalisierten Welt

Marija GEIGER, Zdenko ZEMAN
Ivo Pilar-Institut für Gesellschaftswissenschaften, Zagreb

Ausgehend von der Erkenntnis, dass Globales und Lokales keine diametralen Gegensätze darstellen, sondern komplementäre Wirklichkeitsebenen und Begriffe, analysieren die Verfasser die Potenziale des Wohnorts mit Blick auf den Grundsatz der Nachhaltigkeit im Rahmen einer stetig wachsenden Globalisierung. Der Begriff des Lokalen steht in Verbindung mit konkreten und angestammten Lebensumständen, mit dem gegebenen Lebenskontext, wobei der Wohnort nicht nur im Sinne einer rein physischen Verortung aufgefasst wird, sondern als soziales Konstrukt, zu dem verschiedenartige Elemente wie Territorialität, spezifische Werte und Bedeutungen, bestimmte Obrigkeitsstrukturen, Kenntnisse usw. beigetragen haben. Im Sinne einer gesellschaftlichen Realität ist das Lokale das Ergebnis von Prozessen und Wechselbeziehungen verschiedener innerer und äußerer Faktoren und Akteure. Vor dem Hintergrund der Nachhaltigkeitsproblematik hinterfragen die Autoren, welches Potenzial eine verbesserte Auffassung des Lebensraums und die bioregionale Perspektive bergen, die das Konzept der „Heimattreue“ oder der „Ortszugehörigkeit“ affirmieren. Analysiert werden Aussagen, die diesbezüglich von Bewohnern Kuterevos, eines Dorfs in der Lika-Region, gemacht wurden. Das Gefühl der Menschen, aufeinander angewiesen und miteinander verbunden zu sein, ferner das Leben im Einklang mit der Natur erweisen sich in diesem Fallbeispiel als Schlüsselfaktoren für die Erzielung von Nachhaltigkeit. Die

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 19 (2010),
BR. 3 (107),
STR. 377-400

GEIGER, M., ZEMAN, Z.:
MJESTO ŽIVLJENJA...

Verfasser der Studie arbeiten soziokulturelle und politische Komponenten der Nachhaltigkeit heraus, die sie als wesentliche Bestandteile integraler Nachhaltigkeit erkennen, und erörtern die elementaren Grundsätze dreier bewährter Konzepte, die für eine wirksame Umsetzung der Nachhaltigkeit sprechen: Gemeint sind das bioregionale, das ökofeministische und das tiefenökologische Konzept. Während die bioregionale Perspektive die Sensibilität für die Dimension des Lokalen schärft, ermöglichen das ökofeministische und das tiefenökologische Konzept ihre angemessene Verortung im Lokal-Global-Kontinuum.

Schlüsselbegriffe: Lokal, global, integrale Nachhaltigkeit, lokale Nachhaltigkeit, biokulturelle Vielfalt, Bioregionalismus, Ökofeminismus, Tiefenökologie